

Autobiografická pamäť a nadprirodzené predstavy: sociálna nákazlivosť spomienok

VLADIMÍR BAHNA

Ústav etnológie SAV, Bratislava

ABSTRAKT

Štúdia konfrontuje psychologické poznatky o fungovaní autobiografickej pamäti s etnografickými dátami, súvisiacimi s príbehmi o nadprirodzených bytostiach, a pokúša sa tak načrtnúť psycho-sociálne faktory, ktoré vysvetľujú isté aspekty šírenia nadprirodzených predstáv v spoločnosti a zároveň poodhaľujú všeobecné mechanizmy fungovania autobiografickej pamäti. Cieľom je poukázať na príklade tradičných nadprirodzených predstáv známych zo slovenského rurálneho prostredia, ako autobiografické príbehy iných ľudí a sociálny kontext týchto príbehov ovplyvňujú formovanie našich vlastných autobiografií. Výskum, ktorý štúdia prezentuje, súčasne poznatky psychológie pamäti, poukazujú konkrétne na fakt, že ľudská pamäť nie je nádoba, do ktorej sa vkladajú a neskôr vyberajú statické informácie, ale že ide o dynamický proces opakovaného konštruovania a rekonštruovania spomienok, ktorý podlieha vonkajším vplyvom.

Autobiografia nie je len literárny žáner, ale má významné miesto v základoch ľudskej kultúry. Životné príbehy iných radi počúvame a možno ešte radšej rozprávame naše vlastné. Tejto činnosti, ktorá tvorí ústrednú časť sociálnych interakcií, rozhoduje o našom zamestnaní a na ktorú sa spolieha právny systém, venujeme značnú časť života.

Viacerí kognitívni vedci upozorňujú, že schopnosť uvažovať v príbehoch, je jednou z kľúčových schopností ľudskej mysle, pričom hovoria o tzv. naratívnej mysli. V tejto oblasti dochádza k obzvlášť plodnému prepojeniu kognitívnej psychológie a štúdia literatúry. Tu treba spomenúť Jeroma Brunera a jeho prelomovú štúdiu *The Narrative Construction of Reality* (Naratívna konštrukcia skutočnosti, 1991) či neskoršiu knihu *Making Stories. Law, Literature, Life* (Vytváranie príbehu. Právo, literatúra, život, 2002), taktiež Marca Turnera autora knihy *The Literary Mind. The origin of Thought and Language* (Literárna myseľ. O pôvode myslenia a jazyka, 1996) a v neposlednom rade viaceré práce Davida Hermana (napríklad *Story Logic, Logika príbehov*, 2002). Témy ako konštrukcia Ja, osobná identita, sebareprezentácia a pod., predstavujú styčné body, kde sa stretávajú kognitívna naratológia a výskum autobiografie z pohľadu literárnej kritiky. Za pozornosť stoja napríklad práce Paula Johna Eakina *How Our Lives Become stories: Making Selves* (Ako sa naše životy stávajú príbehmi: sebavytváranie, 1999), *Living Autobiographically: How We Create Identity in Narrative* (Autobiograficky žiť: ako tvoríme identitu v naratíve, 2008).

V štúdiu sa budem podrobnejšie zaoberať pamäťovými mechanizmami pri vytváraní autobiografických spomienok. Cieľom je poukázať na to, že osobné spomienky, niečo, čo považujeme za celkom unikátne a intímne vlastníctvo nás samých, nie je až také súkromné a unikátne, ako by sme možno chceli. Pokúsim sa konfrontovať psychologické poznatky o fungovaní autobiografickej pamäti s etnografickými dátami, súvisiacimi s príbehmi o nadprirodzených bytostiach, a načrtnúť týmto spôsobom psycho–sociálne faktory, ktoré môžu na jednej strane znamenať vysvetlenie mechanizmu ich šírenia, no na druhej strane poodhaliť taktiež všeobecnejšie princípy konštruovania autobiografií.

Prezentovaný výskum sa zameriava na rozprávania, pre ktoré sa v domácej etnologickej literatúre najčastejšie používa označenie poverové rozprávania. Tieto rozprávania sú už dlhší čas predmetom záujmu etnológov, folkloristov či religionistov, ktorí spracovávali problematiku z vlastných pozícií, ale až s nedávnym vstupom kognitívnych vied do antropológie a religionistiky sa pozornosť obrátila aj na psychologické mechanizmy spojené s osvojením, zapamätaním a reprodukciou daných predstáv.

Poverové predstavy a poverové rozprávania sú z viacerých hľadísk problematické pojmy – či už sa to týka žánrového zaradenia v rámci folkloristických naratívnych žánrov, alebo obsahového vymedzenia. Nebudem sa púšťať do polemiky okolo tejto otázky, ale konkrétne vymedzím, ktoré zo širokej škály nadprirodzených rozprávání spadajúcich pod poverové rozprávania budú predmetom môjho výskumu (k problematike terminológie a obsahového vymedzenia poverových predstáv pozri Bahna, 2008). Ide o rozprávania o stretnutiach s nadprirodzenými bytostami, ktoré majú formu rozprávání o osobných skúsenostiach (memoráty). Práve „osobná skúsenosť“ je ústredný aspekt, z ktorého vychádza argumentačná línia tohto príspevku.

Vo všeobecnosti by sme mohli predpokladať, že rozprávania o osobných skúsenostiach budú predstavovať opisy jedinečných udalostí, no tieto príbehy sú často popretkávané tradičnými motívmi a podobajú sa na iné príbehy, známe v danej spoločnosti. Nazdávam sa, že uvedený poznatok predstavuje dostatočný dôvod, aby sme pre vysvetlenie siahli k tým znalostiam o fungovaní ľudskej mysle, ktoré hovoria o formovaní, ukladaní, vyvolávaní a premenách osobných spomienok.

V prvej časti svojho príspevku najskôr vysvetlím základné poznatky o fungovaní autobiografickej pamäti a následne obrátim pozornosť k psychologickému javu sociálnej nákazlivosti spomienok, k tzv. falošným spomienkam. V druhej časti príspevku poukážem prostredníctvom materiálov z terénneho etnografického výskumu z oblasti horných Kysúc na to, ako psychologické poznatky môžu pomôcť porozumieť procesu transmisie nadprirodzených predstáv a formovaniu našich spomienok na prežitú skúsenosť.

PSYCHOLÓGIA SPOMIENOK

V súčasnej psychológii prevláda názor, že ľudskú pamäť utvárajú viaceré prepojené, ale samostatné systémy. Rozlišuje sa päť hlavných systémov ľudskej pamäti: procedurálna, perceptuálna, primárna, sémantická a epizodická pamäť. Tie sa delia na dva základné typy: deklaratívny (explicitný), kam patrí sémantická a epizodická pamäť, a nedeklaratívny (implicitný), kam patria procedurálna, perceptuálna a primárna pamäť (Tulving 1983, Schacter, Tulving 1994).

Vzhľadom na to, že pri reprodukcii príbehov ide o explicitné informácie, dá sa povedať, že rozepamätávanie na ne súvisí s prácou sémantickej i epizodickej pamäti. Sémantická pamäť poukazuje na mentálne reprezentácie súvisiace so všeobecnými poznatkami o svete. Epizodická pamäť spracováva špecifické reprezentácie: zážitky a skúsenosti (Tulving 1983; Schacter, Tulving 1994).

Sémantická pamäť je pamäťový systém, ktorý umožňuje osvojenie, uchovanie a použitie faktických informácií v najširšom zmysle. Napriek svojmu názvu sa netýka jazyka alebo verbálnej informácie, aj keď množstvo poznatkov môže byť vyjadrených jazykovo. Poznatky, ktoré spracováva sémantická pamäť, reprezentujú svet taký, aký je, alebo aký by mohol byť (Tulving 1999). Zahŕňa encyklopedické informácie ako napríklad, čo je hlavným mestom Francúzska.

Epizodická pamäť sa špecializuje na zapamätávanie osobných minulých skúseností, t. j. na vedomo prežité udalosti v subjektívnom čase. Jej dôležitou črtou je, že umožňuje mentálne cestovanie v čase (Tulving 1999, 2004).

Ďalší termín, autobiografická pamäť, neoznačuje samostatný pamäťový systém, ako v prípade epizodickej a sémantickej pamäti, ale je vymedzená spomienkami, ktoré sa podieľajú na formovaní osobného ja, respektíve spomienkami, ktoré formujú osobnú reprezentáciu tzv. „životného príbehu“. Vzťahujú sa tak na špecifické, ako aj na všeobecné udalosti a osobné fakty. Je pochopiteľné, že autobiografické spomienky úzko súvisia predovšetkým s epizodickou pamäťou, no zďaleka nie všetky spomienky epizodickej pamäti sú autobiografické. To, aký obed sme mali predvčerom, je nepochybne súčasťou epizodickej pamäti, rovnako ako aj spomienka na prvú prezentáciu príspevku na vedeckej konferencii. Prvý prípad však netvorí súčasť autobiografickej pamäti človeka a na rozdiel od druhého príkladu nie je nijako významný pre životný príbeh. Na formovaní autobiografickej pamäti sa podieľajú aj spomienky zo sémantickej pamäti, vzťahujúce sa k životu jedinca. Autobiografická pamäť je charakterizovaná schopnosťou spájať epizodické aj sémantické pamäťové informácie do zhlukov (klastrov) súvisiacich s osobnou minulosťou (Nelson 1993).

Výskumy ukázali, že už veľmi malé deti majú epizodické spomienky, no nemajú ešte autobiografickú pamäť. Tá sa vytvára postupne a neviaže sa výlučne na schopnosť rozepamätávať sa na osobne zažité udalosti. Vývin autobiografickej pamäti je do veľkej miery sociálny proces, počas ktorého sa dieťa učí správne opisovať prežité udalosti, a korešponduje s tým, ako sa deti učia formulovať svoje spomienky vo forme príbehov. Deti rozprávačsky aktívnejších matiek dosahujú lepšie výsledky v rozepamätávaní sa na prežité udalosti. Ukazuje sa, že to, čo formuje spomienky a vedomosti do autobiografickej pamäti, je práve schopnosť ľudskej mysle uvažovať v príbehoch (Nelson 1993, Fivush, Hayden, Reese 1996).

Pri formovaní autobiografickej pamäti sa špecifické epizodické spomienky, konceptuálne a schematické vedomosti o našej minulosti organizujú do formy príbehu, preto viacerí autori hovoria o tzv. „konštrukcii naratívneho Ja“ (Fivush, Haden 2003). Pri porovnávacích výskumoch z viacerých kultúr sa ukázalo, ako rôzne sa formuje aj reprezentácia vlastného Ja v odlišnom kultúrnom a sociálnom prostredí. Kultúrne špecifické spôsoby, akými ľudia hovoria s deťmi o minulosti, ovplyvňujú organizáciu informácií o vlastnom Ja (Leichtman, Wang, Pillemer 2003, Hayne, MacDonald 2003).

SOCIÁLNA NÁKAZLIVOSŤ SPOMIENOK

Vplyv prostredia na autobiografickú pamäť sa neprejavuje len v rovine všeobecného charakteru naratívnej reprezentácie vlastného Ja, ale aj v obsahu jednotlivých spomienok. Psychológovia hovoria o tzv. falošných spomienkach (*false memories*). Ľudská pamäť totiž nie je permanentná a falošné spomienky sa v nej vynárajú ako početné produkty bežnej pamäťovej rekonštrukcie. Za určitých podmienok sa odozvy na pôvodné informácie oslabujú a vznikajú spomienky na udalosti alebo podrobnosti udalostí, ktoré sa nestali (Loftus, Coan, Pickrell 1996, Loftus 1997).

Úprimne zastávané, ale falošné spomienky vznikajú z vnútorných alebo externých príčin. Pri interných príčinách môže ísť o výtvor fantazijnej predstavy, ktorá dodá vysvetlenie inak zmäteným skúsenostiam a emóciám. Pri externých príčinách je jadro spomienky prevzaté z prostredia. Buď od osôb známych osobne alebo sprostredkované cez literatúru, médiá a pod. Falošné spomienky sa týmto spôsobom konštruujú z momentálnych spomienok v kombinácii so sugesciami prijatými z prostredia a vysvetľujú sa ako spomienky na reálny zážitok. Vytvorené spomienky sa pritom nedajú rozoznať od skutočných spomienok. Vo falošných spomienkach zohráva úlohu hlavne epizodická pamäť, kde pri rekonštrukcii spomienky na udalosť vznikne medzi epizódou v živote jednotlivca a predstavou v sémantickej pamäti, získanou z prostredia, chybné spojenie napríklad počúvaním rozprávání iných o podobných skúsenostiach (Loftus 2001, 1997). Falošné spomienky môžu mať celkom elementárnu podobu, keď si napríklad z radu prezentovaných slov zapamätáme slová, ktoré tam neboli, ale sémanticky korešpondovali so slovami, ktoré sa tam nachádzali, a podobne až po celé epizódy zo života. Tento pamäťový jav je bežný u väčšiny ľudí a v miernej podobe dokonca veľmi častý (Brainerd, Freyna 2005). Napriek tomu, že napríklad ľudská vizuálna reprezentácia udalosti a verbálne sprostredkovaná informácia majú takpovediac iný formát, vznik falošných vizuálnych spomienok na základe verbálnej informácie je nielen možný, ale aj bežný (Loftus, Miller & Burns 1978).

Verejnosť vníma výskum falošných spomienok do istej miery kontroverzne, čo súvisí s kontroverznosťou samotných tém, cez ktoré sa medializuje. Výskum, ktorý podnietila Elizabeth Loftus v USA, zásadným spôsobom narušil celospoločenskú dôveru vo svedecké výpovede, ako aj ich právnu váhu, a zároveň vzbudil odmietavý postoj istých spoločenských skupín voči výskumu. To však nenaruša váhu výskumov, ktoré sa v tomto smere už realizovali. E. Loftus a mnohí iní psychológovia ukázali, ako nevhodné sugestívne metódy psychoterapeutov až neveriteľne ľahko vedú u pacientov k produkcii fiktívnych spomienok týkajúcich sa celých životných období s často devastujúcimi následkami na ďalší život týchto ľudí. Medzi ne patria aj obvinenia rodičov zo zneužívania v detstve alebo svedectvá o rituálnom satanistickom zneužívaní (Loftus, Ketcham 1994). Výskumy rovnako poukázali na vznik falošných spomienok pri bežných svedeckých výpovediach, keď sa do spomienok očitých svedkov dostávajú stereotypné predstavy o dopravných nehodách, bankových prepadnutiach a pod.

Termín „falošné spomienky“ môže navodzovať pocit, že ide o čosi ako poruchu pamäti alebo výnimočnú patologickú situáciu, prípadne, že tento termín nesie istý hodnotiaci alebo pejoratívny obsah. Psychológovia ukázali, že falošné spomienky sú bežné produkty pamäťovej rekonštrukcie a každý z nás ich v jemnej forme produkuje

desiatky. Bohaté formy falošných spomienok síce vyžadujú pre vznik špecifické podmienky, no samotný vznik falošných spomienok nepredstavuje nič výnimočné.

Metafory, prirovnávajúce ľudskú pamäť ku knižnici alebo počítačovému hard-disku, sú viac ako zavádzajúce. V súčasnosti prevláda názor, že to, čo považujeme za pamäť, nie je len mechanizmus uloženia a opätovného vyvolania informácie, ale do veľkej miery hlavne samotný proces konštruovania informácie pri jej vyvolaní. Jedným z najdôležitejších kognitívnych procesov, ktoré sa na procese podieľajú, je podľa psychológa B. Kokinova tzv. analogické uvažovanie (Kokinov 2006, Kokinov & Petrov 2001). Kokinov tvrdí, že pravou príčinou vzniku falošných spomienok je skutočnosť, že ľudské spomienky konštruuje pri vyvolávaní analogické uvažovanie (Kokinov, Feldman, Petkov 2009).

Aké predstavy sa budú podieľať na vzniku falošných spomienok, závisí do veľkej miery od sociálneho kontextu, v ktorom sa vyskytujú. Ako som už uviedol vyššie, samotná autobiografická pamäť sa utvára v sociálnej interakcii. Je preto žiaduce obrátiť pozornosť na psychologické mechanizmy, ktoré spracovávajú sociálne informácie.

Francúzky antropológ a psychológ Dan Sperber upozorňuje, že vznik reflektovaných presvedčení je podmienený tzv. metareprezentačnou schopnosťou, ktorá umožňuje, aby jednotlivým reprezentáciám priradili istý zhodnocujúci kontext (Sperber 1996). Veľká skupina možných zhodnocujúcich kontextov predstavuje práve odkazy na zdroj informácie, teda vzťahuje sa na dôveryhodnosť zdroja informácie. Tá závisí od konkrétneho kultúrneho kontextu. Zdrojom môže byť inštitúcia (napr. cirkev, úrad, politická strana), médiá a často jednotlivé osoby. Hodnotenie dôveryhodnosti osôb, od ktorých informácia pochádza, sa zväčša odohráva na implicitnej, nevedomej úrovni. Tento proces ovplyvňujú viaceré faktory, ako napríklad vek, sociálny status, osobné charakteristiky, konkrétna situácia, v ktorej prebieha komunikácia a pod. (Bužeková 2005).

Podľa Roberta Boyda a Petera Richersona kultúrnu transmisiu zásadným spôsobom determinujú psychologické dispozície uprednostňovať v procese sociálneho učenia predstavy s istým sociálnym kontextom. Pritom vypovedajú o (1) sklonoch založených na frekvencii – ak ľudia vykazujú silné sklony ku konformizmu, tj. k osvojeniu si toho kultúrneho variantu, ktorý zastáva väčšina, alebo o (2) sklonoch založených na modeloch – ak vyplývajú z charakteristiky potenciálneho modelu pre osvojenie si ideí, reprezentácií, správania. Sem patria napríklad predispozície na imitovanie úspešných, prestížnych alebo sebedobných vzorov (rovnaká sociálna či etnická skupina, príbuzný, pohlavie atď.) (Richerson, Boyd 2005, 69). Ide o značne komplexnú problematiku. Napríklad len prestíž sama o sebe je komplexným sociálnym konštruktom, ktorý môže vyplývať raz z osobnej charizmy, inokedy z postavenia v inštitúcii, na úrade alebo inak. Niektoré formy prestíže môžeme rozoznať plošne naprieč spoločnosťou, iné sa môžu vyskytovať výlučne lokálne (Richerson, Boyd 2005, 252).

Je zrejmé, že tieto psychologické sklony nie sú rozhodujúcim faktorom len pri kultúrnej transmisii, ale zhodnocujúci kontext, ktorý istým informáciám pridávajú, zohráva svoju rolu aj pri tom, ktoré podnety a informácie sa budú podieľať na vzniku falošných spomienok. Výskumy falošných spomienok zreteľne poukazujú na dôležitosť sociálneho kontextu pri ich vzniku. Napríklad skúsenosti z tvorby falošných spomienok v dôsledku sugestívnych psychoterapeutických techník (či už úmyselných

alebo neúmymelných) ukázali, že pre úspešnú implantáciu spomienok je zásadným aspektom autorita terapeuta v očiach pacienta. Tá pochádza jednak z dôvery pacienta v odbornosť terapeuta a jednak zo vzťahu, ktorý sa vytvoril medzi dotýčnými v priebehu terapie (Loftus, Ketcham 1994). Vysoká úspešnosť pri implantovaní falošných spomienok pri rôznych druhoch laboratórnych experimentov sa ukázala byť z veľkej časti dôsledkom vysokej dôveryhodnosti či autority osôb, ktoré rôznymi spôsobmi podsúvali participantom zavádzajúce informácie (napríklad výskumníci). Výskumy, ktoré pristúpili k manipulácii s dôveryhodnosťou týchto osôb v očiach participantov, ukázali priamu závislosť medzi dôveryhodnosťou zdroja a pravdepodobnosťou vzniku falošných spomienok (Rodeiger, Meade, Bergman 2001). Rovnako sa ukázalo, že pri kolektívnom rozprávávaní sú ľudia náchylní upravovať spomienky na udalosť podľa výpovedí druhých. Meade a Roediger tvrdia, že k tomuto javu nedochádza z dôvodu reflektovaného verejného konformizmu, ale že sa nesprávna informácia prezentovaná v skupine stala nevedome a spontánne súčasťou osobného presvedčenia dotýčných (Meade, Rodiger 2002, Basen, Reysen, Basen 2002).

ROZPRÁVANIA O STRETNUTIACH S NADPRIRODZENÝMI BYTOSŤAMI

Výskum falošných spomienok tematizoval z veľkej časti otázku, ktoré vyvstávali v kontexte súdnych a policajných vyšetrovaní, či klinických prípadov v súvislosti s autobiografickou pamäťou. V tejto štúdií však chcem poukázať na to, že uvedené poznatky možno využiť pri vysvetlení oveľa širšej škály kultúrnych fenoménov. V tomto kontexte som sa zameril na výskum rozprávania o osobných stretnutiach s nadprirodzenými bytosťami (duchovia mŕtvych, rôzni prírodní duchovia, zjavenia svätcov a pod.) v tej podobe, ako ich môžeme zaznamenať v slovenskom rurálnom prostredí. Všetky spadajú do širšej kategórie tzv. poverových rozprávání.

Poverové rozprávania boli dlho predmetom druhovo-žánrových analýz ľudovej prózy v slovenskej aj svetovej folkloristike. Slovenskí folkloristi ich spočiatku radili medzi rozprávky, no neskôr sa ustálilo ich radenie medzi nerozprávkové žánre ako špecifický druh povestí (démonologické alebo poverové povesti), často označované práve ako spomenuté poverové rozprávania (Bahna 2008, 12–13). Takto označované texty však z hľadiska formy a kontextu často predstavujú rozprávania zo života. Slovenský termín poverové rozprávania teda zastrešuje dva druhy narácií: jednak povesti a jednak rozprávania zo života (memoráty). Zahraničná folkloristika však tieto dve formy textov (*belief legends* a *memorates*) zásadne rozlišuje (Degh 2001, Honko 1964, Mullen 1971, von Sydow 1937 a i.). Fínsky folklorista Lauri Honko vo svojej štúdií *Memorates and the Study of Folk Beliefs* (Memoráty a výskum ľudových povier, 1964) tvrdí, že memoráty tvoria centrálny zdroj a hlavnú formu, v ktorej predstavy nadprirodzeného verejne existujú. V súvislosti s osobným zážitkom Honko tvrdí, že „presvedčenie o existencii duchov nie je založené na voľnej špekulácii, ale na konkrétnych, osobných skúsenostiach, realnosť ktorých je posilnená zmyslovým vnímaním. V tomto zmysle je duch empirická bytosť“⁴¹ (Honko 1964, 10). Honko v istom zmysle predbehol dobu. Pre vysvetlenie vzniku memorátov o nadprirodzených bytosťiach navrhol v polovici šesťdesiatych rokov hypotézu mechanizmu, ktorý by psychológovia dnes nazvali falošné spomienky (*false memories*). Jeho návrh zahŕňal kombináciu primárneho zmyslového podnetu, individuálneho psychologického rozpoloženia (únava,

stres, emócie a pod.) a naučených tradícií (povesti, memoráty iných) (Honko 1964).

Honko tvrdí, že „vo všeobecnosti, informátori na skúsenosti s nadprirodzeným reagujú kriticky. Za pravdivé považujú len to, čo sami videli alebo čo zažil niekto z okruhu ich známych“² (1964, 10), pričom upozorňuje na to, že pozitívny postoj k poverovým predstavám sa odvíja jednak od vlastnej skúsenosti alebo od vzťahu jednotlivca k niekomu, kto takúto skúsenosť deklaruje (okruh známych). Kritický postoj k nadprirodzeným predstavám v podstate reflektuje problematiku dôveryhodnosti a sociálneho kontextu zdroja informácie, o ktorej som hovoril už vyššie. Príbehy odkazujúce priamo na osobný zážitok rozprávajúceho majú preto celkom špecifickú pozíciu. Dôvera v skutočnosť vlastného zážitku nevyžaduje z pohľadu dotyčného zvyčajne ďalšie potvrdenie. Nazdávam sa preto, že vznik a výskyt poverových rozprávání vo forme osobných zážitkov je pre stabilnú transmisu poverových rozprávání, tj. neinštitucionálne a spontánne šírených nadprirodzených predstáv, kľúčový.

Výskum som realizoval v západnej časti horných Kysúc v obci Klokočov a jej najbližšom okolí. Išlo o stacionárny výskum v priebehu rokov 2008–2009, ktorý s prestávkami trval približne štyri mesiace. Výskum mal formu rozhovorov, ktorých cieľom bolo zmapovať repertoár poverových rozprávání rozšírených v lokalite, a najmä vyhľadať osoby, ktoré deklarujú príbehy ako vlastné skúsenosti. Potom nasledovali hĺbkové rozhovory s týmito osobami a pokiaľ to okolnosti umožňovali, aj rozhovory s ich príbuznými, či priateľmi. V tejto oblasti sa mi podarilo v rôznej početnosti zaznamenať príbehy týkajúce sa šiestich druhov nadprirodzených bytostí: svetlonošov, utopcov, víl, Smrti, mŕtvych, kráľa hadov, zjavenia panny Márie. Viac ako dvesto rozhovorov odhalilo šesťnásť osôb s osobnou skúsenosťou a dvadsaťdva rôznych príbehov reflektujúcich podobnú skúsenosť. Treba podotknúť, že ide o príbehy, ktoré som pracovne označil ako „memoráty o priamej skúsenosti“, keďže sa podarilo zaznamenať aj väčšie množstvo príbehov, ktoré síce boli osobnou skúsenosťou, ale neobsahovali nadprirodzený element, iba reflexívnu interpretáciu istých udalostí ako prejavov nadprirodzeného činiteľa. Tie nebudú predmetom nasledujúcej analýzy, keďže neobsahujú priamu percentuálnu reprezentáciu nadprirodzeného činiteľa alebo javu. Príkladom môžu byť nečakané, ale inak nie neobvyklé zvuky či udalosti, interpretované ako prejavy duše mŕtveho.

Keďže tu nie je priestor na prezentovanie všetkých dvadsiatich dvoch príbehov (memorátov o priamej skúsenosti), budem výskum ilustrovať na jednom príklade.

Pes–duch vojaka

Muž, osemdesiatročný: Už som ti povedal, mňa pes postrašil. Ale to bol vojak. Ja som ti... bol taký chlapec a poslali ma tam dolu, do krčmy, na pivo, večer. To bolo po vojne, po druhej svetovej vojne. Som mal osem, osem alebo deväť rokov som mal. A už tu boli pozabíjaní tí partizáni po vojne, tam hore jeden, tam boli zabití, a oni ich chceli... prišli Nemci, že pochovať ich... otec prišiel, že pochová, tam, kde tie kone chovajú.... No a ja ti idem večer do krčmy, lebo to chlapi... to prvé bolo... tak mne dali bandasku, takú trojlitrovú alebo päťlitrovú, ja už neviem. Ja idem na to pivo, to mali krstiny, narodilo sa to dievča, no nie, krstiny neboli ešte, ale narodilo sa, a otec ma poslal po to pivo. Vtedy keď ktosi pýtal pivo, tak dal jemu, a mne do tej bandasky, keď mal kedy. A idem si odtiaľ a tam je taký kríž, hore je kríž a dolu taká cesta, tam bol kedysi starý cintorín, v sedemnástom roku... No a ja ti idem s tým... teda tam bol cintorín, to som ti chcel povedať, tam bol cintorín a hore ten

kríž ešte je, a tam tých ľudí... Po tej vojne tam boli pochovaní aj tí partizáni dvaja. A ja ti idem... a naraz vidím, a ja som taký od prírody, už ako decko som mal rád zvieratká, kone, psy, mačky, holuby, zajace. Naraz ti vidím, ako predo mnou zdola vyšiel taký veľký pes sivý, išiel hýbajúc chvostom, taký strapatý bol, taký... ako mráz [nesúvisí s opisom psa, ale muž naznačuje gesto, že naňho prišiel chlad]. Ja som si povedal, že si toho psa chytím. Že si ho chytím, že si ho zoberiem domov, že budem mať psa, taký veľký ako ovca. No a už som tú bandasku preložil do tej druhej ruky, že idem si ho chytiť, som sa pozrel, dole išiel, že si ho chytím. [informátor sa postavil zo stoličky, prikrčil sa, naznačuje ako sa načahoval na psa] Sa dívam: „Kde je pes?“ A zrazu tu vedľa mňa chlap klačí. Vojak. Čiapku mal na boku, tú vojenskú. No a ja som sa ako chlapec, keď som videl, že to vojak tam klačí... Ja neviem, či klačal, alebo nemal ruky... na zemi klačal, som videl, že klačí a ruky mal tak zložené medzi stehnami. Ja som si povedal: „Idem od toho preč.“ Ako decko... „Idem ďalej.“ Kráčal som. No a on... tam bol taký potôčik, a keď som cez ten potôčik prešiel, tak ten mráz, ten strach, všetko to zo mňa odišlo preč. Keď som cez ten potôčik prešiel, tak už som bol normálne taký ako... už ako teraz od toho. Som bol celé dva dni ako drevený. No to mňa postrašilo. A to som videl naozaj, nie že by ti tu teraz klamal, rozprával nepravdu.

Nadprirodzeným elementom v tomto príbehu je pes, ktorý sa náhle zmení na klačiaceho vojaka. Príbeh súvisí s predstavou bieleho psa ako duše mŕtveho, ktorý sa zjavuje najčastejšie na mieste úmrtia. Táto predstava bola v lokalite viackrát zaznamenaná. Ide teda o motív, s ktorým sa dotýčný mohol viackrát stretnúť v rôznych rozprávaniach. On sám aj potvrdzuje, že tieto príbehy sa rozprávali, no nijaký iný podobný príbeh, buď o skúsenostiach konkrétnych osôb, alebo príbeh typu „hovorilo sa“, si už podrobne nepamätal. Ďalší výskum medzi príbuznými však odhalil, že veľmi podobný zážitok mal priamo otec dotyčného. Rozpráva jeho sestra:

Žena, sedemdesiatšesťročná: Mŕtvi? Ja neviem, aj hej, daktorí vaveli, že... no však aj môj, toto vám poviem, aj môj otec. Sme vtedy bývali tam oproti. Hore. Teraz tam už nie sú chalupy, ale predtým hej. Ja som sa sem vydala, muž bol odtiaľto. No a on [otec], nám to vždy hovoril, viackrát, že videl mŕtveho. No ale to akože, no nie ako mŕtveho, ale psa. Že pes taký biely alebo sivý, no šak taký... Chodil v noci domov. No potom už nie, lebo robil v Olešnej, ale predtým chodil robiť do Ostravy a tak na jeseň lebo v zime, kým sa vrátil, už bola tma. No a tam, že chodil za ním ten pes, no ako tuto jak sa ku nám išlo. Tu nebola predtým tato cesta, ale tade, no tak ako sprava sa išlo. No a tam, že toho psa dobehol, či ho počkal?...a že keď už bol blízko, no však ako takto, že ho chcel chytiť. A že zrazu „tu som“... a ten pes zmizol. A to nebol opitý, veď išiel rovno z roboty a tam nemohol. To, že ako keď normálne človek povie, že „tu som“ a pes nikde.

– To ten pes?

Ž: Ten zmizol, a len „tu som“. „Tu som“ akoby mu dáky chlap povedal, ale nikoho nevidel.

– A čo ten mŕtvy?

Ž: No veď to vám poviem. Otec sa ako zľakol, no veď... a utekal domov. No a ráno už bol zvedavý, že čo to bolo, tak sa išiel... ako tam, kde sa to stalo, a že to bolo na mieste, kde bol hrob nejakého vojaka z prvej svetovej. No tak, že to bol ten pes. To bolo ešte predtým, ako sa oženil... Aj nám to deťom viackrát ukazoval, ale to už tam človek nepoznal, že je tam hrob alebo čo, len také ako inde, tráva.

– A videl to aj niekto iný?

Ž: Ja som videla tiež psa, ale či to bol mŕtvy to neviem? No akože nie normálneho ako tu, že pes, ale to bol taký veľký biely, teda jak išiel tak rástol. Jak bol ďalej tak rástol. Taký biely.

Ale čo to bolo neviem už, to som ešte mala...malé decko som bola a či sa mi to snívало či čo?...ale aj brat môj, on tam býva, na druhej strane...to on vám povie... (smiech) o tom psovi (smiech) on ho videl.

Znalosť oboch príbehov potvrdili aj ďalší príbuzní. Je teda pravdepodobné, že príbeh o skúsenosti otca, aj keď sa naň dotýčny už nepamätá (neskôr tiež potvrdil, že niečo také „bolo“, ale prerozprávať to už nevie), mohol sprostredkovať isté podrobnosti, ktoré sa neskôr stali súčasťou jeho vlastných spomienok. Oba príbehy vykazujú viacero vonkajších i štrukturálnych podobností:

1 – večerná cesta	Cesta z práce	Cesta po pivo
2 – túlajúci sa pes	Biely/sivý pes nasledujúci dotýčného.	Sivý pes blížiaci sa k dotýčnému.
3 – konkrétne gesto	Chytenie psa rukou	Pokus o chytenie psa rukou
4 – nadprirodzený jav <i>pes/človek</i>	Pes pri kontakte mizne a namiesto neho počuť ľudský hlas	Pes pri kontakte mizne a na jeho mieste sa objavuje postava kľáčaceho vojaka.
5 – interpretácia javu ako ducha mŕtveho	Udalosť sa odohráva na mieste hrobu vojaka z 1. sv. vojny	Udalosť sa odohráva v blízkosti cintorína a krátko po pochovaní dvoch partizánov

Z dvadsiatich dvoch zaznamenaných príbehov o priamej skúsenosti s nadprirodzeným činiteľom sa v sedemnástich prípadoch podarilo identifikovať analogické príbehy o skúsenostiach osôb, ktoré boli pre dotýčného sociálne relevantné. A to takých, ktoré skúsenosti dotýčného chronologicky predchádzali, teda mohli slúžiť ako vzor pre analogický vznik falošnej spomienky. V jedenástich prípadoch išlo o príbehy reflektujúce skúsenosť starších príbuzných (rodičov, starých rodičov, strýkov). Blízki príbuzní a hlavne rodičia predstavujú prirodzenú autoritu. Tento aspekt je umocnený aj tým, že vo všetkých prípadoch počuli dotýční príbehy o skúsenostiach príbuzných ešte v detstve a zároveň sa vo väčšine prípadov ich vlastná skúsenosť odohrala buď v detstve alebo v mladosti. Vo všetkých jedenástich prípadoch sa zároveň potvrdil blízky vzťah k menovaným príbuzným.

V jednom prípade išlo o podobnú skúsenosť osobného priateľa, ktorý bol deklarovaný ako najlepší priateľ. Vzjomná dôvera sa dá považovať za jednu z kľúčových charakteristík priateľstva.

V dvoch prípadoch išlo o skúsenosť rodinného priateľa. Išlo o najbližších susedov a súčasne v jednom prípade o najlepšiu priateľku matky. Podrobnejší rozbor týchto vzťahov ukázal, že nešlo len o rodinných priateľov, ale v neskoršom veku (až po osobnej skúsenosti dotýčných osôb) aj o osobné priateľstvá.

V troch prípadoch išlo o osoby, ktorých autorita ako zdroja informácie pre vznik falošnej spomienky vyplývala z ich oficiálnych funkcií. Išlo o horára a poľovníka, ktorí mali údajne zažiť podobné stretnutia s „kráľom hadov“ ako informátorky. V tomto prípade horár a poľovník predstavujú experta na prostredie, v ktorom sa kráľ hadov typicky vyskytuje (les).

V treťom prípade ide o príbeh zjavenia Panny Márie, kde zdrojom príbehu s analogickými prvkami bolo viacero osôb, no podobnú skúsenosť mal údajne zažiť aj farár: nepochybne najpovolanejší expert na kresťanskú problematiku, ale zároveň aj miestna autorita nielen v súvislosti so svojim úradom.

Spoločným prvkom všetkých informátorov s priamou skúsenosťou s nadprirodzeným činiteľom je, že ich skúsenosť sa potom stala v ich príbuzenskom alebo širšom spoločenskom okolí diskutovaným problémom. Ako postrehol Lauri Honko, memorát obsahujúci nadprirodzené motívy, môže vzniknúť hneď po udalosti, no v mnohých prípadoch interpretácia nasleduje až ako dôsledok neskoršieho uvažovania a nadprirodzené aspekty skúsenosti sa vyjasnia až po týždňoch alebo mesiacoch. Tvrdí, že človek, ktorý zažil nadprirodzenú udalosť, vôbec nemusí urobiť toto vyhodnotenie sám, ale že skupina ovláda skúsenosti svojich členov, kde experti a authority môžu ovplyvniť rozvitie alebo zavrnutie nadprirodzeného charakteru skúsenosti (Honko 1964, 18).

Spomienky na časovo vzdialenejšie skúsenosti sa môžu miešať i s rôznymi naučnými informáciami, dokonca aj s veľkým časovým odstupom. Tento jav sa v psychológii falošných spomienok nazýva odklon spätného pohľadu (*hindsight bias*). Rekonštrukčný proces pri vybavovaní spomienky totiž aktualizuje samotnú spomienku. Do osobných spomienok sa tak postupne môžu dostávať ďalšie a ďalšie kultúrne stereotypy pre dané situácie alebo iné kultúrne zdieľané predstavy či sugescie (Hoffrage, Hertwig & Gigerenze 2000; Hardt & Pohl 2003). Rovnakú možnosť prináša aj opakované prerozprávanie svojich skúseností v prítomnosti druhých, pričom práve postoje okolia zásadným spôsobom ovplyvňujú pamäťovú (re)konštrukciu spomínajúceho.

Na základe dát získaných z rozhovorov nemožno určiť, kedy došlo k prieniku osobných spomienok a zdieľaných nadprirodzených predstáv: či to bolo už v momente danej skúsenosti na základe vopred známych príbehov o skúsenostiach iných, alebo s odstupom času v sociálnej interakcii a konfrontácii s postojmi a skúsenosťami iných, alebo na základe oboch týchto procesov. No to nie je kľúčová otázka. Rozhodujúce je, že sa v súvislosti s osobnými skúsenosťami s nadprirodzenými činiteľmi podarilo identifikovať viacero okolností, ktoré úzko súvisia so vznikom falošných spomienok.

Zo získaných dát je zrejмый aj ďalší faktor, ktorý úzko súvisí s autobiografickou pamäťou i so vznikom falošných spomienok, a to sú emócie. Rozpomínanie sa na emocionálne udalosti a detaily je totiž odlišné od neutrálnych udalostí: emocionálne spomienky sa zokupujú okolo príčin emócií (myšlienky, pocity, reakcie na udalosť) (Christianson & Endelberg 1999). V súvislosti so zaznamenanými príbehmi vystupuje do popredia predovšetkým strach. Uvediem niekoľko príkladov:

... Ale potom som išla preč, taký strach na mňa pustilo. Nevieam. To bolo... bolo také... A to len plakalo a plakalo, až mi to bolo... a pustilo strach na mňa. Som utekala domov...

... To bolo... to bolo strašné. ... ale vám poviem... už som stará, tu som sa narodila, prežila šťastné roky, ale odvtedy som také čosi, takého hada nevidela. No ja od strachu... a som sa obrátila a honem domov

... Som utekal domov ani som do tej krčmy nešiel, som sa bál... Som potom tri dni ani von nešiel, len na autobus a potom domov, tak som sa bál.

Vo viacerých prípadoch informátori opisujú intenzívny strach v spojení s rôznymi telesnými zmenami alebo obmedzeniami, ako napr. problém s dýchaním, intenzívnym potením, chladom, či čiastočnou paralýzou. V tomto ohľade sa priame skúsenosti s nadprirodzenými činiteľmi odlišujú od nepriamych skúseností. V miestnom

diskurze síce oba typy rozprávání spadajú do kategórie „strašenie“, resp. „strašok“, čo je pre nadprirodzené bytosti v tomto regióne zažité všeobecné označenie, čiže oba sú spontánne asociované so strachom, no zásadný rozdiel je v intenzite. Pri nepriamych skúsenostiach (tj. takých, kde človek len predpokladá pôsobenie nadprirodzeného činiteľa, no nemá priamu senzorickú skúsenosť) informátori spomínajú strach iba sporadicky a zväčša ide skôr o zľaknutie či prekvapenie. Naopak pri priamych skúsenostiach sa explicitné zdôraznenie intenzívneho strachu často spája s konaním korešpondujúcim so strachom, ako napríklad útek z miesta alebo vyhýbanie sa inkriminovanému miestu v nasledujúcom období a pod. Z toho vyplýva, že skúsenosti, v ktorých môžeme predpokladať bohaté falošné spomienky, ako napríklad rôzne audiovizuálne reprezentácie nadprirodzených činiteľov, sú sprevádzané silným emotívnym nabudením. Pritom pri skúsenostiach bez priamych nadprirodzených či fantastických položiek, teda bez falošných spomienok prípadne bez ich bohatých foriem, býva emotívny aspekt minimálny.

Zistenie korešponduje s psychologickými výskumami falošných spomienok, ktoré ukázali, že falošné spomienky vznikajú podstatne častejšie v podmienkach s vysokým emotívnym nabudením, ako s nízkym emotívnym nabudením (Corson, Verrier 2007). Spomienky s vysokou mierou emočného nabudenia sú jasnejšie a s vyšším počtom detailov, čo dáva ľuďom istý pocit ich spoľahlivosti, no zároveň sú náchylnejšie k zmenám a dezinformácii (Porter, Spencer, Birt 2003). Väčšina študovaných prípadov falošných spomienok z reálneho života (neexperimentálnych – súdne spory, kriminálne vyšetrovania, klinické prípady) sa vzťahovala na traumatické skúsenosti.

ZÁVER

Uvažovanie v príbehoch (tzv. „literárna“ alebo „naratívna“ myseľ) nepredstavuje výnimočný druh myslenia. Je to prirodzená ľudská schopnosť. Väčšinu skúseností, vedomostí a myslenia si ľudia organizujú ako príbehy. Ľudská myseľ sa usiluje reprezentovať udalosti v okolí, akokoľvek triviálne, vo forme kauzálnych príbehov – sekvencií, v ktorých každá udalosť je dôsledkom istej predošlej udalosti a vytvára priestor pre to, čo má nasledovať. Ľudia majú univerzálnu schopnosť vytvárať príbehy, dychtivo ich počúvať a správne rozhodnúť, či dávajú zmysel (Turner 1996, Bruner 1991, 2003). Naratívnu formu majú aj spomienky na prežité udalosti, ktoré vytvárajú autobiografickú pamäť každého človeka a podieľajú sa na formovaní tzv. „naratívneho Ja“. Psychologické výskumy autobiografickej pamäti v priebehu posledných desaťročí vykreslili autobiografickú pamäť ako dynamický a premenlivý a súčasne krehký systém, neustále formovaný prostredím, v ktorom žijeme.

Na príklade príbehov o osobných stretnutiach s nadprirodzenými bytosťami som sa pokúsil poukázať na to, ako môžu niektoré kultúrne zdieľané predstavy prechádzať naprieč generáciami, pričom sa stávajú súčasťou osobných spomienok. Záverom výskumu je, že tento jav predurčujú dve podmienky:

(1) Prvou podmienkou je, aby v sociálnom prostredí človeka s priamou skúsenosťou s nadprirodzeným agentom existovali sociálne relevantné osoby s podobnou skúsenosťou, ktorá by sa dala identifikovať ako potenciálna predloha pre vznik falošnej spomienky. Rovnako rozhodujúca je pritom podobnosť medzi vlastnou skúsenosťou a vypočutým príbehom ako sociálny kontext nositeľa predlohy. Podobnosť umožňuje

vznik prvotnej analógie a prenos istých prvkov z vypočutého príbehu do osobnej spomienky, zatiaľ čo sociálny kontext osoby, ktorá predstavuje zdroj a objekt vypočutého príbehu, určuje, či daný príbeh je dostatočne relevantný, aby ho človek použil na interpretáciu vlastnej skúsenosti na podvedomej úrovni.

(2) Druhou podmienkou je intenzívne emočné nabudenie. Intenzita prežívaných emócií, najmä ak ide o negatívne emócie, zvyšuje nielen ochotu ľudskej mysle vytvárať analógie, ale aj pravdepodobnosť vzniku falošných spomienok z informácií prevzatých z kultúrneho prostredia.

LITERATÚRA

- BAHNA, V.: Čo s poverami alebo kde sú hranice kategórií? In *Etnologické rozpravy* 2008, s. 11–24.
- BASEN, B.H., REYSEN, M.B., BASEN, D.R.: Transmitting False Memories in Social Groups. In *The American Journal of Psychology*. 2002, roč. 115, č. 2, s. 211–231.
- BRAINERD, C.J. & REYNA, V.F.: *The Science of False Memory*. Oxford, New York: Oxford University Press 2005.
- BRUNER, J. The Narrative Construction of Reality. In *Critical Inquiry*. 1991, roč. 18, č. 1, s. 1–21.
- BRUNER, J.: *Making Stories: Law, Literature, Life*. Harvard University Press 2003.
- BUŽEKOVÁ, T. Pamäť a dôveryhodnosť zdroja informácie. In Z. Profantová (ed.) *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989*. Bratislava: Úst SAV a Ústav pamäti národa, 2005, s. 17–26.
- CORSON, Y., VERRIER, N. (2007). Emotions and False Memories. In *Psychological Science*, 2007, 18/3.
- DÉGH, L.: *Legend and Belief. Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington & Indiana: Indiana University Press 2001.
- EAKIN, P. J.: *How Our Lives Become stories: Making Selves*. New York: Cornell University Press, 1999.
- EAKIN, P. J.: *Living Autobiographically: How We Create Identity in Narrative*. New York: Cornell University Press 2008.
- FIVUSH, R., HAYDEN, C., & REESE, E.: Remembering, recounting, and reminiscing: The development of memory in a social context. In D. Rubin (ed.), *Remembering our past: Studies in autobiographical memory*. Cambridge: Cambridge University Press 1996, s. 341–359.
- GRANBERG, G. Memorat und Sage, einige methodische Gesichtspunkte. In Leander Petzold (ed.) *Vergleichende Sagenforschung*. Darmstadt 1969, s. 90–98.
- HAYNE, H. & MACDONALD, S.: The Socialization of Autobiographical Memory in Children and Adults: The Roles of Culture and Gender. In R. Fivush, C.A. Haden (eds.). *Autobiographical Memory and the Construction of a Narrative Self. Developmental and Cultural Perspectives*. Nahwah, NJ: Erlbaum 2003, s. 99–120.
- HARDT, O. & POHL, R.F.: Hindsight bias as a function of anchor distance and anchor plausibility. In *Memory*, 2003, 11 (4/5), s. 379–394.
- HERMAN, D.: *Story Logic: Problems and Possibilities in Narrative*. Lincoln: University of Nebraska Press 2002.
- HONKO, L.: *Geisterglaube in Ingermanland*. Folklore Fellows Communications 185. Helsinki 1962.
- HONKO, L.: Memorates and the Study of Folk Beliefs. In *Journal of the Folklore Institute*, 1964, roč. 1, č. 1/2, s. 5–19.
- HOFFRAGE, U., Hertwig, R. & GIRENZER, G. Hindsight Bias: A By-Product of Knowledge Updating? In *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*. 2000, roč. 26, č. 3, s. 566–581.
- CHRISTIANSON, S., ENDELBERG, E.: Organization of emotional memories. In Dalgleish, T., Power, M.J. (eds.), *Handbook of Cognition and Emotions*. Chichester: John Wiley & Sons, 1999, s. 211–228.
- KOKINOV, B.: Does Human Memory Keep our Past or Does it Construct it and How? In *Proceedings of the 2nd Russian Conference on Cognitive Science*. Petersburg 2006.
- KOKINOV, B., FELDMAN, V., PETKOV, G.: Analogy-Making Automatically Produces False Memories

- in Both Mapped Situations. In Kokinov, B., Holyoak, K., Gertner, D. (eds.). *New Frontiers in Analogy Research*. Sofia: NBU Press 2009, s. 249–258.
- KOKINOV, B. & PETROV, A.: Integration of Memory and Reasoning in Analogy-Making: The AMBR Model. In: Gentner, D., Holyoak, K., Kokinov, B. (eds.) *The Analogical Mind: Perspectives from Cognitive Science*, Cambridge, MA: MIT Press 2001.
- LEICHTMAN, M. D., WANG, Q., & PILLNER D.B.: Cultural Variations in Interdependence and Autobiographical Memory: Lessons from Korea, China, India and the United States. In R. Fivush, C.A. Haden, (eds.) *Autobiographical Memory and the Construction of a Narrative Self. Developmental and Cultural Perspectives*. Nahwah, NJ: Erlbaum 2003, s. 73–98.
- LOFTUS, E. F.: *Eyewitness Testimony*. Cambridge, MA: Harvard University Press 1979.
- LOFTUS, E. F.: Creating False Memories. In *Scientific American*, 1997, september, roč. 277, č. 3, s. 70–75.
- LOFTUS, E. F.: Imagining The Past. In *The Psychologist*. 2001, roč. 14, č. 11, s. 584–587.
- LOFTUS, E. F., KETCHAM, K.: *The Myth of Repressed Memory*. New York 1994.
- LOFTUS, E. F., COAN, J.A., PICKRELL, J.E.: Manufacturing false memories using bits of reality. In L. M. Reder (ed.) *Implicit memory and metacognition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates 1996, s. 195–220.
- LOFTUS, E.F., Miller, D.G., & Burns, H.J.: Semantic integration of verbal information into a visual memory. In *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory*, 1978, č. 4, s. 19–31.
- MAZZONI, G., VANNUCCI, M.: Hindsight Bias, the Misinformation Effect and False Autobiographical Memories. In *Social Cognition*, 2007, roč. 25, č. 1, s. 203–220.
- MEADE, M. L., ROEDIGER, H. L.: Explorations in the social contagion of memory. In *Memory & Cognition* 2002, vol. 30, č. 7, s. 995–1009.
- MULLEN, P. B.: The Relationship of Legend and Folk Belief. In *The Journal of American Folklore*, 1971, roč. 84, č. 334, s. 406–413.
- NELSON, K.: The Psychological and Social Origins of Autobiographical Memory. In *Psychological Science* 1993, roč. 1, s. 7–14.
- PORTER, S., SPENCER, L. and BIRT, A.R.: Blinded by Emotion? Effect of the Emotionality of a Scene on Susceptibility to False Memories. In *Canadian Journal of Behavioural Science*, 2003, roč. 35, č. 2, s. 165–175.
- RICHERSON, P., BOYD, R. (2005). *Not by genes alone: how culture transformed human evolution*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- SCHACTER, D. L., TULVING, E. What are the Memory Systems of 1994? In Schacter, D. L. & Tulving, E. (eds.). *Memory system 1994*. Cambridge: MIT Pres, 1994, s. 2–38.
- SPERBER, D.: *Explaining culture: A naturalistic approach*. Oxford, UK; Cambridge, Mass.: Blackwell, 1996.
- SYDOW, von C. W. (1934). Kategorien der Prosa-Volksdichtung. In *Volkkundliche Gaben John Meier Dargebracht*. Berlin, Leipzig: W. de Gruyter & Co., s. 253–268.
- TULVING, E.: *Elements of episodic memory*. Oxford: Oxford University press 1983.
- TULVING, E. On the Uniqueness of Episodic Memory. In Nilsson, L-G. & Markowitsch, H. J. (eds.) *Cognitive Neuroscience of Memory*. Seattle & Toronto & Bern & Gottingen: Hogrefe & Huber Publishers 1999, s. 11–42.
- TULVING, E.: Episodic memory: From mind to brain. In *Revue Neurologique*, 2004, 160, s. S9–S23.
- TURNER, M.: *The Literary Mind. The Origins of Thought and Language*. Oxford: Oxford University Press 1996. V českém preklade TURNER, M.: *Literární mysl. O původu myšlení a jazyka*. Brno, Host 2005.

POZNÁMKY

¹ “Belief in the existence of spirits is founded not upon loose speculation, but upon concrete, personal experiences, the reality of which is reinforced by sensory perception” (Honko, 1964, 10).

² “In general, informants react critically to supernatural experiences. They want to consider true only that which they themselves saw or which some acquaintance experienced.” (Honko, 1964, 10).

AUTOBIOGRAPHICAL MEMORY AND SUPERNATURAL BELIEFS: SOCIAL CONTAGION OF MEMORIES

Autobiographical memory. Supernatural beliefs. Memorates. False memories.

Non-institutionally transmitted supernatural and religious beliefs often occur in form of personal experience narratives (memorates). In general we could expect that personal memories should be unique, but these stories are often similar to other narratives known in the society and contain traditional motifs and elements. Interesting question is how the culturally spread beliefs can get into someone's autobiographical memories? This paper presents findings based on author's field research in rural area of northern Slovakia (Kysuce) and on cognitive theories of human memory. Psychological studies show that autobiographical memory is not passive information storage and recall device, but an active process of repeated construction of our personal past. During this process people incorporate scripts, concepts, audio-visual pictures, or whole episodes from their cultural and social environment into their personal past, without being aware of it. Author suggests that these psychological findings can be used to explain the formation of autobiographical memories containing traditional beliefs. Following his field material he claims that the tendency to incorporate narrative elements concerning supernatural beliefs from social environment, into personal experience memories, depends on two conditions: (1) emotional arousal connected with the experience, and (2) social context of similar stories heard by the person, that means: who in his social environment was the source and who was the object of similar personal experience stories of others.

Mgr. Vladimír Bahna
Ústav etnológie SAV
Klemensova ul. 19
813 64, Bratislava
vladimir.bahna@gmail.com

Táto štúdia bola pripravená v rámci projektu VEGA: 2/0092/11 Ľudové poznanie a jeho socio-kultúrne podmienky.